

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/3—4

**БЕОГРАД
1998**

СТАНА РИСТИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЗНАЧЕЊЕ РЕЧИ *ДУХ* И *ДУША* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (концептуална анализа)

У раду је разматрана концептуализација значења речи *дух* и *душа*, као кључних речи из психолошког лексикона носилаца српског језика, да би се утврдиле сличности и разлике у концептуализацији појмова ових речи и да би се идентификовали универзални и друштвено условљени елементи у садржају њихових концепата.

1.0. Значење речи *дух* и *душа* разматраћемо са становишта концептуализације њиховог појмовног садржаја. Концептуализације појмовног садржаја речи *дух* и *душа* у савременом српском језику¹ показују наивну слику о уникалности човека у свету који га окружује, поред осталог и зато што се његове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са одређеним деловима — органима његове телесне грађе². При томе се унутрашњи човеков живот (духовни у најширем смислу) лоцира у одређене постојеће или замишљене органе, који се у језичкој реалности јављају у опозицији према оним деловима човекове грађе за које се везују телесне и друге манифестације човековог постојања. У вези са нашом темом имамо у виду однос у коме се речи *дух* и *душа* јављају у опозицији према речима *тело*, *иџи* (*ilōi*). Овај однос у савременом српском језику реализује се у виду ланца који употпуњује опозиција речи *срце* према речима *глава*, *мозак*, *ум*, *разум*, *памећ*.

1.1. Предмет нашег разматрања у раду биће сличности и разлике у концептуализацији значења речи *дух* и значења речи *душа*,

¹ Речи *дух* и *душа* спадају у кључне речи лексикона српског језика. Кључне речи по теорији језичке личности (Караулов 1987) и теорији универзалне семантике (Вјешбица 1996) у својој семантичкој структури садрже културно-историјске, социјалне и смотивне компоненте значења. То су компоненте које се тичу когнитивног и мотивационог нивоа језичке личности чије се јединице, као јединице знања, организују у виду тезауруса. Тезаурусни начин организације знања о свету осим индивидуалних фиксација и субјективизма показује изразиту тенденцију изједначавања (стандардизације) садржаја код припадника једне језичке заједнице (Караулов 1987: 172–210). О концептуализацији значења неких кључних речи из сфере духовности носилаца савременог српског језика в. Ристић 1998.

² О начину овог повезивања у руском језику в. Булигина–Шмељов 1997: 525.

која осим филозофске и религиозне представе садрже и наивну представу о одређеним појмовима.

1.1.1. Тројство *дух* — *душа* — *тело*, које по хришћанској антропологији карактерише човеково постојање нема свог потпуног ни издиференцираног одраза у језичкој концептуализацији разматраних речи, јер у сазнању носилаца савременог српског језика (његове језичке личности), како показују контекстуалне реализације речи *дух* и *душа*, преовлађује опозициони однос ових речи према речима *тело*, *ћућ* (*ћлоћ*)³. Први чланови опозиционог пара — речи *дух* и *душа* представљају нематеријални вид човековог постојања, а други чланови — речи *тело* и *ћућ* материјални вид човековог постојања.

1.1.2. Опозиција заснована на компоненти 'материјално — нематеријално' у језичком сазнању носилаца српског језика модификује се под утицајем других компонената из садржаја наведених речи. Тако се у савременом српском језику основна опозиција разбија у два пара опозиционог односа речи: *душа* — *тело* и *дух* — *ћућ*. Чланови првог пара повезани су компонентом 'функционална целина' а чланови другог пара компонентом 'део (вид) целине', при чему се на основу опозиције компоненти 'функционална целина — део (вид) целине' речи, чланови опозиционог ланца, могу разместити на нов начин: *душа* — *дух* и *тело* — *ћућ*. У реализацији значења речи *дух*, *душа*, *тело* и *ћућ* у савременом језику, како показују контекстуална окружења ових речи, све опозиције осим опозиције *дух* — *ћућ* могу бити неутралисане, што је значајно за успостављање сличности и разлика у концептуализацији појмова разматраних речи⁴.

1.2. Како је нематеријални вид човековог постојања који се тиче појмова *дух* и *душа* одражен у наивној језичкој слици света носилаца савременог српског језика, његове језичке личности, покушаћемо да покажемо на корпусу минималних контекстуалних окружења речи *дух* и *душа*, представљених у Речнику САНУ⁵. Многобројне кон-

³ У Речнику МС основно значење речи *тело* дефинисано је као 'човечији и животињски организам схваћен у свој својој целивитости (као морфолошка и функционална целина)', док је реч *ћућ* и њен синоним, русизам *ћлоћ* дефинисана као 'људско тело са свим спољашњим физичким својствима' и 'тело као извор чулних осећања; чулност, похота'. На основу другог значења реч *ћућ* синонимична је са једним од значења речи *крв*, па се у ланца разматраних односа може укључити и реч *крв*. О особености концептуализације појмова речи из ланца разматраних односа у руском језику в. Булигина—Шмелов 1997: 525–537.

⁴ У реализацији значења речи *душа* и *тело* у српском језику опозиција 'нематеријално — материјално' често се неутралише под утицајем других компонената значења из њиховог садржаја. Тако компонента 'функционална целина' условљава да се 'душа као нематеријална функционална целина' и тело као 'материјална функционална целина' споје у јединствену целину (душа је смештена у телу), обухваћену појмом 'човек, појединац (индивидуа)'. Међутим, речи *дух* и *ћућ* (*ћлоћ*) увек су супротстављене једна другој, јер све што је путено (плотско) лишено је духовности. Слична је ситуација и у руском језику (в. Булигина—Шмелов 1997: 529–530).

⁵ Минимална контекстуална окружења речи *дух* и *душа* имају вредност факата културе писаног језика чија се уникалност, фиксирана у Речнику САНУ (речнику савременог српског језика) и у самосазнању језичке личности српског језика, јавља у

текстуалне реализације разматраних речи указују на све релевантне језичке и нејезичке појаве које су условиле различите семантичке садржаје речи *дух* и *душа*. Међутим, њихове полисемичне структуре обједињене интегралним семама (инваријантним компонентама значења) показују који су садржаји као најрелевантнији одиграли улогу у стварању заједничке представе (стереотипа) — концепта за реч *дух* и *душа* у свести говорника српског језика. Осим општег сазнања и наивног поимања одређених садржаја, концептуализација значења разматраних речи задана је и ситуацијама које се од стране говорника српског језика препознају као типичне, као друштвено и културно условљени сценарио⁶ за духовно — емотивно-мисаоно доживљавање света (Ристић 1998: 59).

2.0. Концептуализација значења речи *дух* у савременом српском језику, како показује Речник САНУ, заснива се на филозофско–религијском поимању највишег принципа који управља светом, било да се тај принцип схвата као продукт материје (људског мозга) (по материјалистичком схватању), било као супстанца независна од материје, чије се порекло најчешће повезује за издвојеним бестелесним бићем или Богом (идеалистичко–религиозно схватање). Тако значење речи *дух* обухвата садржаје који се не јављају само у вези са човеком, него и са оним што човека као стварна или замишљена реалност окружује, при чему реч *дух* по значењу опонира речи *материја* (пр. *дух* и *материја*, *дух* је *особића категорија бића*, *Бог* /je/ *најчистији* *Дух*, *живећи о светлом духу* 'живети не једући и не пијући (занемарујући чулне, телесне потребе)') или се та реч у синтагми *свети дух* (*дух свети*) јавља у религиозној представи тријаде Свете Тројице (Отац, Син и Свети Дух).

2.1. У наивном поимању носилаца савременог српског језика овај виши принцип или нематеријална супстанца варирају као различити садржаји реализовани у многобројним примарним и секундарним значењима речи *дух*, као и у њеним идиомима, што показују примери типа: *бисјерина духа*, *дух млађег поколења*; *виђати у духу*, *бићи духом уз некога*, *бићи у духу на неком месту*, *одсућан духом*, *присутство духа*, *најбољи српски духови*, *јаки духови*, *духови су се узбудили*, *најмодернији дух*, *млади духови*; *бићи цун духи*, *човек од духа*, *клонути* (*иаси*, *идаи*) *духом*, *сиромашан духом*, *с малим духом*.

виду у коме се ови факти представљају у српској литератури и у српској филозофској мисли. Уникалност ове контексте чини и носиоцима историје стила српског језика (исп. Вјежбица 1996: 33–34 и Рождественски 1996: 7–14).

⁶ У препознавању аутентичности било ког начина концептуализације појмова кључних речи из сфере духовности важну улогу има „културно условљен сценарио“. То су елементи условљене употребе речи на основу којих се могу открити норме културе неког друштва. Норме су различите у различитим друштвима, али њихово преношење на „природни семантички метајезик“ омогућује њихово изучавање и поређење (Вјежбица 1996: 393–399; појмови под наводницима преузети су од наведеног аутора). О особеностима културног сценарија у коме се реализују значења неких речи из сфере духовности носилаца српског језика в. Ристић 1998: 59–64.

2.1.1. У примарним значењима ови садржаји реализују се као процесуалне, променљиве особине човековог унутрашњег (интелектуалног и психичког) бића, особине које не карактеришу друга бића и на основу којих се човек разликује од свих других бића. То су са становишта људске заједнице битне суштинске особине јер условљавају одређено човеково понашање и деловање (његов карактер), па се поседовање/непоседовање 'духа' може вредновати на етичкој скали (*најбољи српски духови, најмодернији духови, млади духови*) или на скали интензитета (*бићни људ духа, сиромашан духом, клонутии (пастии, падаици) / уздићи се (узвишати се) духом*).

2.1.2. У сценарију духовности носилаца српскога језика овако схваћене нелоциране психичке особине човека често се јављају и као садржаји речи *душа*, при чему су многа контекстуална окружења и идиоми речи *дух* и *душа* по смислу синонимични. То показују пр. типа: *виђати у духу, бићи духом уз некога, бићи у духу на неком месту, бићи одсутиан духом : бићи душом (у души) уз некога, свом душом, душом и телом, срцем и душом, преносити се душом (на неко место)* (са смислом човековог психичког присуства/одсуства на неком месту или уз некога у ситуацијама када је његово физичко присуство онемогућено или када је и његово психичко присуство важно, неопходно и сл.); затим примери: *песнички (творачки, поморски, трговачки и сл.) дух* (са смислом 'склоност, дар према нечему') : *права песничка (словенска, голубиња, цвјетна, ведрa, рајска, кришћена, крива, среброљубива, продана и сл.) душа* (са смислом 'карактерна особина').

2.1.3. Смисао 'суштина, бит, принцип' ('укупност нечега') заједнички за речи *дух* и *душа* проширује њихово значење и на друге садржаје који нису у директној вези са човековим психичким особинама, али који као спољашње околности битно утичу на формирање тих особина, што показују синонимични примери типа: *уносићи некакав дух, наликовање по духу, дух времена, уобичајени дух свога доба, дух књижевног језика* (са смислом 'суштина, бит нечега') : *душа пријатељских савета, језик је душа народа, све има своју душу, бићи душа нечега* (са смислом 'смисас, суштина нечега; покретач').

2.1.4. Смисао 'нематеријално, нетелесно' реализован у основном значењу речи *дух* и *душа*, у концепту појмова што их ове речи означавају, проширује у свести носилаца српског језика њихова значења на натприродна бића у складу са народним веровањем. Тако се сценарио духовности носилаца српског језика употпуњује бићима која показују натприродну моћ и уплићу се у свакодневни човеков живот, било као 'добри/зли духови', било као 'привиђења, утваре и сени умрлих особа', што показују примери типа: *вилински дух, веровати у духове, дуси оцаца, духови из времена римског, сунчани (земљин) дух, кућни (шумски) дух, лукави (зао, нечисти) и сл. дух, дух се у костии забио (некоме) 'неко је дуго болестан, опседнут злим духом, болешћу' : душа јокојне мајке, душа сћарих судаца, зле душе*.

2.1.5. На периферији полисемичне структуре речи *дух* и речи *душа* на смислу 'невидљиво, нетелесно' развило се и секундарно зна-

чење 'дах', које се реализује или као 'знак живота' (*лежашћи мртјав без духа, задухнућии ишолим живоћним духом (некога, нешто) : ди-сашћи душом, заустјавићии душу*) или као значење 'невидљиво кретање ваздуха (ветар)' (само код речи *дух*: *нема ветра ни духа, дойирало је лахорење духа*). Ова секундарна значења засведочена су у старијим изворима или покрајинским говорима.

2.1.6. У сазнању носилаца српског језика појединачни, одређени вид манифестације „вишег“ принципа реализује се само у значењима речи *дух*, а не и речи *душа*. То су примери типа: *влада иакав дух (негде), нападни дух (војних итруја), уливаћии дух некоме, клонућии (иас-тии, падаћии) духом; уносћиићии неки дух, у духу нечега, бићии наме-ићииен у српском духу, народни дух; дух национализма (заједнице, ка-стије); дух вере (расе)* и сл.

2.2. 'Дух' се у наивној језичкој представи говорника српског језика, како показују минимална контекстуална окружења речи *дух* у Речнику САНУ, поима као нематеријална, нетелесна супстанца која се као „виши“ принцип реализује у различитим садржајима у човеку и изван човека, и то у оним сферама у којим човеково физичко (те-лесно) присуство нема значаја. Примери типа: *уздихи се, узвисићии се / иасћии духом* испољавају не само својство духа као нематеријалне бестежинске супстанце са променљивом лоцираношћу (исп. Булигина–Шмељов 1997: 527–528), него и променљивост овог својства које се може вредновати на две скале: на скали интензитета и на етичкој скали.

2.2.1. Променљивост садржаја обухваћеног појмом *душа* у смислу интензитета и лоцираности није уобичајена, „нормална“ појава. Примери типа: *душа му је у носу, грлу* и сл., са смислом 'он је у лошем здравственом стању, он је при крају живота', *душа му је на месту, душа му дође на место*, са смислом 'он је задовољан јер је решио проблем на жељени начин, јер је остварио свој циљ и сл.' само формално сигнализирају такве промене.

2.2.2. Примери типа: *сломитии дух (некоме), иасћии, клонућии ду-хом, борбени дух* показују да је 'дух' унутрашњи стојер човековог активног односа према свету који га окружује, који се може мењати: појачавати, опадати, нестајати, обнављати се и сл. (исп. Булигина–Шмељов 1997: 528–529). 'Душа' је иманентни неотуђиви део, човеково унутрашње биће, чије се поседовање ни интензитет тог поседовања не доводе у питање, чак ни у изузетним ситуацијама. У таквим ситуацијама и одлучујућим тренуцима човеку је, осим 'душе', потребно и 'присуство духа', које често може и да изостане.

3.0. Концептуализација значења речи *душа* у савременом српском језику, како показује Речник САНУ, заснива се на антрополошко–религиозној представи о човековом унутрашњем бићу као укупности нетелесних, психичких манифестација: мисли, осећања и стања. У таквој представи овај део човековог бића функционише по „ви-шим“ принципима нематеријалног света. Ти принципи по „вољи духа

(Духа или Бога)“ својим трајним вредностима човекову душу чине вечном и бесмртном.

3.1. У наивној језичкој представи 'душе' носиоци српског језика дограђују овај општехришћански концепт мноштвеном појединости, од којих су неке резултат општељудског искуства, али многе од њих носе специфична обележја језичке заједнице, па се могу издвојити као карактеристике језичке личности српског језика.

3.1.1. У наивном поимању говорника српског језика 'душа' је смештена у средишњем делу човековог тела, било као садржај унутрашњег човековог бића, било као орган у коме су лоциране (смештене) све психичке и емоционалне функције човека. Такав положај 'душе' имплицирају секундарна значења речи *душа* у Речнику САНУ примерима типа *душа му је на месту / у грлу (носу)*, који су своја фигуративна значења развили управо на основу представе о фиксираној, односно помереној лоцираности душе. Представу о средишњем положају душе у савременом српском језику чувају секундарна значења ове речи карактеристична за специфичну употребу у покрајинским говорима или застарелим примерима. Тако се у војној терминологији реализују примери типа: *душа цеви ђушке*, *душа ђојова има ђо ђола метра у ђречнику*, *оса душе цеви је замисљена линија*, са значењем 'шупљина цеви ватреног оружја'; у зоолошкој терминологији значење 'шупљи део цеви птичијег пера и сасушено ткиво у њему'; у музичкој терминологији значење 'штапић од меког дрвета који код гудачких инструмената стоји између гласњаче и дна'; у покрајинским говорима значење 'срж, срчика' и примери типа: *извући ђиричану душу из ђрске* и значење 'клин који улази у шупљину кључа'.

3.1.2. Иако је нематеријална, 'душа' у језичкој представи носилаца српског језика има многе карактеристике материјалних реалија, као и карактеристике материјалних човекових органа, што се види из различитих контекстуалних окружења речи *душа* (представљених у 10 основних значења), као и из бројних идиома (представљених на 12 стубаца Речника САНУ). Осим наведених примера којима се исказује положај душе у човековом телу, типа: *душа му је на месту*, *душа му је у носу (на језику, у грлу)*, *с душом у носу*, то су и примери типа: *сан нам душе најјаја*, *оквасићи душу*, са смислом 'задовољења' који се фигуративно приписује и срцу (*дићи росу са срца*, *нашће срца (јести и ђићи)*), а у неутралном значењу органима за варење; *душом дисаћи* (са карактеристиком типичном за органе за дисање); *боли ме душа/срце*, *гори му душа/срце*, *ђоји му се душа/срце*; *грисићи (ђојесићи) душу некоме / угрисићи (ујесићи) за срце*, *сисаћи (исијаћи, ђићи) душу некоме*; *из срца и душе*, *душом и срцем / душом и ђелом* (карактеристике које се најчешће приписују срцу, још неким унутрашњим органима и телу); *гледаћи/завирићи у душу (некоме)*, *ђаћи се душе*, *дирнући у душу*, *руку на душу/срце*, *с душе скинући (смаћи, сјасићи)*, *голе душе / с голом душом*; *до голе душе*, као *душа (леј, мек)*; *бићи на врх душе*, *додна душе*, *из дна/дубине душе/срца* (карк-

теристике које су доступне чулу вида, додира и сл. и које се обично приписују материјалним реалијама са димензијама).

3.1.3. У наивном, језичком поимању говорника српског језика, како показују контекстуална окружења речи *душа* у Речнику САНУ, функција 'душе' повезује се са свим видовима емоционалног и психичког човековог живота. Душа је, као орган смештен у централном делу човековог тела, најбезбедније и најскровитије место за целокупно унутрашње човеково биће, које се као бит, суштина сваког појединца одликује уникалношћу и непоновљивошћу. Као такво, целовито, уникално и непоновљиво, унутрашње човеково биће заправо се реализује и чува у души. У својим спољашњим манифестацијама и у односу према другим људима то унутрашње биће појединца видљиво је и доступно у мери коју одређује његов носилац и одређена ситуација, сценарио. Колика је мера тих манифестација и које сфере захвата код носилаца српског језика показују примери одређеног типа. Тако ће појединац по сопственом нахођењу, а према ситуацији: *имати оћворену душу, оћворити душу или душу у себе йовући*; затим нешто ће *йпрајати у његовој души*, он ће *желети некоме нешто у души*, *йреносити се душом (негде)*, *душу даћи (за некога/некоме)*; *мисли се рађају у (његовој) души*. Појединац, дакле, у душу смешта оно што је по његовој оцени вредно и што треба сачувати као трајну вредност. То су у првом реду жеље, осећања, мисли.

3.1.4. У концепт речи *душа* носиоци српског језика сместили су и вољу појединца, као и критеријуме одабирања и афинитета према другим људима. Зато је у представи носилаца српског језика 'душа' пре свега, а затим и 'срце' и 'савест', мера не само колико ће човек од свог унутрашњег бића давати него и колико ће од других из свог окружења узимати. То се види из примера типа: *бити једна душа, йознавати некога у души*, *бити некоме йо души*; *за своју душу, колико му душа/срце жели/ишће, лаке (мирне) душе (али лака/йешика срца)*, *свом душом/свим срцем (и срцем и душом, и душом и йе.ло.м)*.

3.1.5. У сценарију духовности који је карактеристичан за носиоце српског језика психичка стања осећања и расположења доживљавају се не само 'срцем' него и 'душом', па имамо примере у којима су ове две речи замењиве. То су примери типа: *одахнути душом/срцем, свалио ми се камен с душе/са срца, на души/на срцу му је лако (ведро, йешико)*, *лакнulo му је на души/на срцу*, *йасти на души/на срце, йећи на души/на срцу*. У концептуализацији значења речи из сфере духовности 'душа', а не 'срце', јавља се и као главни витални орган, па у наивној представи носилаца српског језика човеково опште здравствено стање и његова физичка егзистенција зависе од стања 'душе', што се види из примера типа: *одржати душу у живоју, йовраћити душу, истаала му душа на нос, душа му је у грлу (носу, на језику)*. И кад се неко лишава живота или доводи у тешку ситуацију, то се поред осталог исказује примарима типа: *раставити (некога) с душом, убити душу (у некоме)*, *узети душу (некоме)*, *исти-снути душу на грло (некоме)*, *вадити душу на йамук (некоме)*.

3.1.6. У представи говорника српског језика 'душа' је мерило и моралних вредности, а не само 'савест', па се у многим примерима речи *душа* и *савест* јављају у синонимичном односу. То су примери типа: *немајти душе /савести*, *бијти без душе/без савести*, *судити по души/по савести*, *товаријти некоме нешто на душу/на савест*, *бијти на нечијој души/на савести*, *лежати на души/на савести*, *мирне души/савести*, *по души/по савести* (*говоријти*, *казати*, *рећи*). Међутим, стички принципи уграђени у човекову душу нису само људска мерила него су и узвишени принципи универзума, духа (Духа или Бога), а човек их прима и носи их у 'души', не у 'савести'. У наивној представи говорника српског језика управо по усвајању ових принципа човек се издваја од свих других бића на земљи, и то не само тиме што стиче способност и право на оцењивање и самооцењивање⁷ него и тиме што заслужује бесмртност и приближавање „божанском духу“. То показују примери у којима се не може употребити реч *савест*, типа: *ухвајити* (*хватајти*, *стићи*, *стицајти*, *учинијти*) *души месито*, *стићи души*, са смислом 'учинити добро дело, осигурати себи вечно блаженство добрим делом, племенитим поступком и сл.'. Овај виши морални принцип може и да одсуствује код човека, што се у духовном сценарију носилаца српског језика исказује примерима типа: *ђаволу (врагу) душу поклонијти* (*продати*, *записати*), *немајти души*, *бијти без душе*, *изгубити души*, *грех јти на душу* са смислом 'постати зао, опак чинећи нешто лоше, грешно и сл'.

3.1.7. Иако је душа иманентни део човека и неодвојива од човека, искуство припадника српског језика показује да човек може „изгубити душу“ или може „ђаволу душу поклонити (предати)“. Сама могућност да се душа стекне и сачува испољава се, по схватању носилаца српског језика, у сталној човековој тежњи да у борби са разним искушењима сачува виши принцип универзалне хармоније — дух и да се приближи Богу. Управо по том непрекидном настојању човек, чије је тело смртно, заслужује бесмртност душе и духа. У језичкој реализацији таква религиозна представа исказује се примерима типа: *испустијти душу/дух*, *предати (дати) душу/духу богу*, као и примерима који чувају религиозну представу, а који се у савременом језику најчешће употребљавају као устаљени изрази или пословице у различитим ситуацијама: *бесмртна душа*, *сеоба душе*, *висити о души*, *даје богу душу а бог је неће*, *делијти се с душом*, *мучити се/борити се с душом*, *одвојити се од душе*, *наносити се душе*, *растјајати се с душом*; *бог му дао души по кој, за по кој душе*, *појити некоме за душу*, И *ђаво души пречека* (пословица: 'каже се оном ко је нестрпљив, ко неће да чека'). Веровање у бесмртност душе није велика утеха за припаднике српског језика, што показује већина наведених примера, вероватно због страха од смрти и бола који прати растајање душе од тела (*делијти се с душом*, *висити о души*, *мучити се/борити*).

⁷ Ово право проистиче из језичког самосазнања које се, како показују сценарији за концептуализацију разматраних речи из сфере духовности, реализује као културно самосазнање носилаца српског језика (в. Ристић 1998 и исп. Никитина 1989: 34-35).

се с душом и сл.), а и због неизвесности да ли се заслужила бесмртност душе и њено предавање Богу или ће душа припасти ђаволу (што као могућност показује последњи пример).

3.1.8. Представа о души као неодвојивом делу човековог бића заједничка је за све носиоце српског језика. По тој представи сваки човек поседује уникалну, неповољиву душу, колико људи има толико има и душа (исп. Булигина–Шмељов 1997: 527), што показују примери типа: *познавала га свака душа, једна душа — једна гуша, жива душа неће ништа сазнати, ирисарија може ирисати десет душа, број сјановника у Банату износио је 35 хиљада душа, међу четвори зида лежи пет душа, имање од ириса душа*. У оваквим примерима реч *душа* означава целокупно човеково биће (и 'душу' и 'тело'). Сличне контекстуалне реализације речи *дух* у примерима типа: *најбољи српски духови, јаки духови, духови су се узбудили, најмодернији духови, млади духови* означавају не целокупно човеково биће него човека као носиоца интелектуалних особина.

4. На основу онога што смо у раду показали евидентно је да постоје разлике и сличности у концептуализацији значења речи *дух* и речи *душа*. Разлике указују на то да су појмовни садржаји речи *дух* и *душа* у заједничкој представи носилаца српског језика различити. По општој представи носилаца српског језика душа је унутрашње биће човека, аутономна, индивидуална целина чије се постојање ни у једној ситуацији не може доводити у питање. У заједничкој представи носилаца српског језика *дух* је супстанца унутрашњег човековог бића која је променљива, јер настаје у активном нетелесном битисању човека или је универзални принцип којим се човек као личност руководи у свом деловању и у односу са другим људима. Из ове „међуличосне супстанце“ (Булигина–Шмељов 1997: 528) човек појединац црпи снагу за своје унутрашње биће, које је, по схватању носилаца српског језика, смештено у души. Примери типа: *сабирају/јачају дух* употребљавају се у нарочитим ситуацијама у којима је поред душе човеку неопходна и снага духа.

5. Концепти појмова *дух* и *душа* у сазнању носилаца српског језика, како показују значења ових речи у Речнику САНУ, засновани су на заједничкој општој идеји 'нематеријалног вида човековог постојања', чије интегралне компоненте значења, како смо у раду представили, условљавају реализацију истих или сличних значења речи *дух* и речи *душа*. Она су заснована на заједничком интелектуалном и духовном искуству носилаца српског језика, као и на универзалном сазнању ових појмова, али су изграђена и издиференцирана на наивном поимању и индивидуалном искуству многих појавности и односа из ове сфере у заједничкој друштвеној заједници. Основни смисао речи *дух* и речи *душа* у поимању говорника српског језика узима се не само као мера за исправно, пожељно деловање него и као мера за нормално битисање. Кроз 'дух' и 'душу' говорници српског језика виде и проживљавају свет око себе, битишу и трају према снази свог 'духа' и постојаности своје 'душе', остварују бесмртност 'духа' и 'душе',

угрожени су у свом постојању ако им се напада на 'дух' и 'душу', па и свој физички (телесни) опстанак везују за стање 'духа' и 'душе'. У свим случајевима примат се даје 'души', која је и у савременом схватању и у народној традицији не само језгро духовности носилаца српског језика него и најважнији услов човековог опстајања. То нарочито показују устаљени обрти, изрази за обраћање драгим особама, клетве, заклињања и чуђења, што се може илустровати примерима типа: *он је заиста душа, душа од човека (од младића)*; у обраћању драгој особи: *уштај душо*; у заклињању, преклињању: *шако ми душе, драге душе, шако ти душа царевала, душе ми, на моју душу*; у клетвама, проклињању: *душа ти исјала*; при чуђењу: *где ће им душа, грешна ти душа, бог и душа*.

6. Сценарио духовности у коме се реализују значења и употреба речи *дух* и *душа* показује позитиван однос носилаца српског језика према именованим садржајима. Он се најопштије може представити семантичким метајезиком на следећи начин:

'добро је да човек чини тако да буде добро и њему и другима; сваки човек зна шта је добро; није добро ако човек не чини добро себи и другима'.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Булигина–Шмелёв 1997 Булигина Т. В., Шмелев А. Д., *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*, Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Вјежбица 1996 Вјежбица А., *Јзык. Култура. Познание*, „Русские словари“, Москва.
- Караулов 1987 Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, „Наука“, Москва.
- Ляпон 1989 Ляпон М. В., Оценочная ситуация и словесное само моделирование, *Язык и личность*, „Наука“, Москва, 24–34.
- Никитина 1989 Никитина С. Е., Языковое сознание и самосознание личности в народной культуры, *Язык и личность*, „Наука“, Москва, 34–40.
- Речник МС *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд.
- Ристић 1998 Ристић Стана, Концептуализација неких речи из сфере духовности носилаца српског језика, *Słowo i czas*, Uniwersytet Opolski, Instytut filologii Polskiej, Opole, 58–66.
- Рождественски 1996 Рождественский Ю. В., *Введение в культуроведение*, ЧеРо, Москва.

R é s u m é e

Stana Ristić

LES SIGNIFICATIONS DES MOTS *duh* et *duša* DANS LA LANGUE SERBE CONTEMPORAIN

L'oeuvre représente les ressemblances et les différences dans la conceptualisation des notions de mot *duh* et le mot *duša*, les mots-clés du lexique psychologique des ceux dont le serbe et la langue maternelle. Leur entourage con-

textuel minimal dans le Dictionnaire de L'Académie Serbe des sciences et des arts montrent les éléments d'une usage conditionnée qui dans la connaissance et dans le personnage du parleur de la langue serbe est compris comme un scénario défini. Ce scénario de la spiritualité représente la spécificité des normes de la culture des parleurs de la langue serbe, marquée par un rapport positif avec le nommé, ce qui pourrait être représenté par métalangue sémantique à la manière suivante: 'il est bien d'agir à la manière que l'un et l'autre seront satisfait tout homme sait ce qui est bien ce n'est pas bien si l'homme ne fait pas du bien à soi-même et aux autres'.